

zou de belangstelling ervoor eerder schaden dan bevorderen. De tekstbezorgers hebben de bewerking zó uitgevoerd dat het geheel toch het stempel van Schaaps persoon blijft dragen. Het is en blijft 'Schaap' s story': een betrekkelijk sober, soms komisch, nergens opschepperig relaas over gewone en ongewone gebeurtenissen uit zijn lange zeemansloopbaan, zonder supplement met filosofieën over kaas of wormen. Een relaas dat merendeels tot in detail betrouwbaar is, zoals bij archiefonderzoek kon worden vastgesteld. Schaaps verhaal geeft een pakkende illustratie van de ontwikkeling van de Nederlandse scheepvaart tussen 1795 en 1841 en laat tastbaar zien hoe een zeeman die ontwikkeling beleefde. Het is goed dat deze bron voor algemeen gebruik ter beschikking is gekomen.

De biografie die eraan voorafgaat, maakt de tekst extra toegankelijk. Behalve over Schaaps gezinsleven en over bestaan en bedrijvigheid in Katwijk geven Bruijn en Van Eyck hierin de nodige informatie over diverse aspecten van de negentiende-eeuwse scheepvaart die voor de schrijver nog vanzelfsprekend waren maar nu uitleg behoeven, zoals de ins en outs van het varen onder neutrale vlag, de activiteiten van de reder Van Hoboken, de regelingen voor bevrachting op de Indiëvaart en de eigenaardigheden van Nederlandse havens. Wat me wel verbaast is dat ze nergens ingaan op het fenomeen 'dagboeken van zeelieden' op zichzelf (hoewel ze wel enkele andere mémoires van zeelui vermelden). Waarom voelde iemand als Schaap, Kooger of Kuiper in het midden van de negentiende eeuw de behoefte, zijn belevenissen op schrift te zetten? Had dat iets te maken met een toenemend professioneel bewustzijn, een groeiende trots op het eigen métier? De bewerkers gaan aan dit aspect voorbij. Dat brengt me op een volgend punt. Ook de relaties tussen Schaap en zijn collega-kapiteins blijven onderbelicht, al is uit terloopse mededelingen in het dagboek, de noten en de biografie wel af te leiden dat tussen de gezagvoerders in dienst van Van Hoboken een vrij grote saamhorigheid bestond. Het bestaan van het Rotterdamse zeemanscollege 'Maatschappij tot nut der zeevaart', opgericht in 1819, en Schaaps lidmaatschap daarvan wordt alleen in een noot onderaan op bladzijde 171 even vermeld. Toch moet dat genootschap voor iemand als Schaap niet onbelangrijk zijn geweest. Het zorgde namelijk voor een soort vangnet. Het gaf bijvoorbeeld uitkeringen aan kapiteins die in behoeftige omstandigheden kwamen te verkeren. Als Schaaps Russische obligaties op een goede dag plotseling niets meer waard waren geweest, had hij nog altijd kunnen aankloppen bij de 'Maatschappij tot nut der zeevaart'. Een revolutie meer of minder, ach die had de Katwijker kapitein niet klein gekregen.

C. A. Davids

E. H. Cossee, *Abraham des Amorie van der Hoeven 1798-1855. Een remonstrants theoloog in de Biedermeiertijd* (Dissertatie Leiden 1988, Historische Publicaties Roterodamum grote reeks XXXVII; Kampen: J. H. Kok, 1988, 347 blz., f45,-, ISBN 90 242 4374 2).

Abraham des Amorie van der Hoeven, leerling van Van der Palm en evenals deze een befaamd kanselredenaar, stond aan het hoofd van een talrijk huisgezin dat hij met 'zachtzinnige rechtzinnigheid' bestierde en waarin tenminste drie zonen de vader 'door schitterende welsprekendheid' naar de kroon staken. De oudste zoon Abraham had in tegenstelling tot de vader wiens kracht lag in de representatie ook grote wetenschappelijke gaven. Junior overleed echter al in 1848 op 27-jarige leeftijd, evenals zijn vader was hij remonstrants predikant. In 1845 had hij bij menigeen in protestants Nederland verbazing en irritatie gewekt met de publikatie in *de Gids*

van zijn 'Aphorismen over het eigenaardig goede in de Rooms-katholieke Afdeeling der Christenkerk'.

Geheel in overeenstemming met het verzoenend-irenische karakter van de broederschap probeerde hij na te gaan in welk opzicht het roomskatholicisme de protestantse kerken tot voordeel zou kunnen zijn: was de godsdienstige ontwikkeling binnen die verschillende kerkgenootschappen niet te eenzijdig rationeel, verschraalde de geloofsbeleving van de protestant niet al te vaak tot het plichtmatig beluisteren van het wekelijks 'Woord' terwijl toch 'de godsdienst oefening geheel leven en het gehele leven godsdienst oefening moet wezen?' ... 'De katholiek, de echte katholiek leeft altoos in de kerk: de protestant wekelijks weinig uren'.

Aan het einde van zijn beschouwing sprak Abraham de hoop uit dat al die 'onwettige facties' zich ooit met de oude katholieke kerk in een hoger 'evangelisch-katholieke synthese' zouden verenigen. Abrahams aforismen hebben weinig uitstaande met die veel vermaarder aforistische beschouwingen die Novalis in 1799 onder de titel *Die Christenheit oder Europa* geschreven had. Hij schuwt geschiedfilosofische speculatie en hoedt zich ervoor 'de verbeelding ten koste van het verstand te overvoeden'. Niettemin houdt ook hij, bedachtzaam redenerend als man van de pastorale praktijk die het klimaat van schrale zelfgenoegzaamheid beu is, een pleidooi eens buiten die enge kerkgenootschappelijke begrenzingsen te treden en te rade te gaan bij de andere 'afdeeling' die haar leden méér te bieden heeft dan catechisatie en preek en al zo lang weet dat ook 'beschouwing der meesterstukken van schilder- en beeldhouwkunst' de verbeeldings- en geloofswereld van de christen kan verrijken.

Martinus (1824-1868), hoogleraar in de rechtsgeleerdheid heeft in een aantal openbare voordrachten in de jaren vijftig de Duitse idealistische filosofie in Nederland geïntroduceerd en ook de mystiek erotische poëzie van Novalis gedeclameerd. Veel meer dan zijn broer was hij een gedrevene, een man met een vurig contemplatief temperament, kenner van het werk van de laatmiddeleeuwse mystici en ook zelf geenszins ongevoelig voor de Mariacultus van de Moederkerk. Katholieke theologen als Broere kritiseerden Van der Hoevens voordrachten als pantheïstisch en hekelden 's mans 'revolutionairen Indiaansch-Romantischen Stijl'.

De derde zoon Herman Agathodes (1829-1897) schreef in 1870 *Mijn terugkeer tot de kerk van Christus*. De stap was tenslotte gezet.

Hoe stond Van der Hoeven sr. zelf tegenover het catholicisme? Tijdens de Aprilbeweging van 1853 zette ook hij, aldus Cossee in deze in Leiden verdedigde theologische dissertatie, na lang aarzelen zijn handtekening onder een adres dat de Hervormde kerkeraad van Amsterdam naar de koning gezonden had. Tijdens het revolutiejaar 1848 had Van der Hoeven overigens nog gebeden voor de 'eerbiedwaardige kerkvoogd'. Cossee verklaart Van der Hoevens steun aan de Aprilbeweging uit zijn 'vrees voor verstoring van de rust en zijn afkeer van heilloze tweespalt'. Het wemelt in deze biografische studie die een bijdrage wil zijn tot het beter verstaan van het Nederlandse 'Biedermeier' van dergelijke algemeenheden. Van der Hoevens faam bij zijn tijdgenoten berustte voor een belangrijk gedeelte op zijn volmaakte beheersing van het klinkend cliché. De kwalificatie "geijkte grand homme van het ogenblik" die Bosboom Toussaint aan Van der Hoeven gaf lijkt mij dan ook zeer juist' schrijft Cossee in een slotbeschouwing. Hij zou het, dunkt mij, dan ook niet gewaagd hebben tijdens de Aprilbeweging afzijdig te blijven van de in petities en adressen opvlammende protestantse verontwaardiging. Is een biografie van 347 pagina's waarin met grote wijdloopigheid Van der Hoevens gelegenheids geschriften worden samengevat en gerepeteerd niet al te veel eer voor een man die het als goed acteur vooral van een stampvolle zaal bewonderaars — en bewonderaarsters ! — moest hebben, maar ook naar de mening van de auteur noch als theoloog noch als letterkundig dilettant veel van betekenis heeft

nagelaten? Het boek wordt voorts ontsierd door talloze stilistische slordigheden ('tegenover wie later verwijdering ontstond', 'omringd van illustere personen'). Over de 'Spätpietist' Johann Caspar Lavater (1741-1801), gewoon zelfs zijn geringste gemoedsbeweging op te tekenen en een uiterst belangwekkend chroniqueur van het 'menselijk tekort' leest men de nietszeggende frase: 'pastoraal prediker wiens verkondiging onafhankelijk van het theologisch denken, berustte op een intuïtieve verkondiging van de Bijbel'.

Uit Cossees dissertatie rijst het beeld op van een man die op een voortreffelijke wijze de belangen van de remonstrantse broederschap wist te behartigen en elke gelegenheid te baat nam ook de leden van het Koninklijk Huis met zijn oratorische gaven kennis te laten maken. In 1821 bij zijn eerste spreekbeurt in tegenwoordigheid van Willem I was het hem een aantrekkelijke gedachte 'dat de naneef van Arminius het evangelie zal verkondigen aan de naneef van Maurits'. Cossee vermeldt Van der Hoevens ijdelheid en geldingsdrang wel, maar heeft toch een vlak, weinig kritisch boek geschreven waarin de persoon aan het zicht van de lezer wordt onttrokken door een opeenstapeling van weetjes, feitjes en constateringingen die van alle volken en tijden zijn zoals 'het gezinsleven was voor Van der Hoeven een bron van inspiratie, maar ook van veel beproeving'. Hoe zou de vader gereageerd hebben op Martinus' voorliefde voor Novalis en zijn hevige afkeer van het platte 'Alltagsleben' van de notabelen in wier gezelschap Abraham sr. zich zo wel bevond?

In het slothoofdstuk over Van der Hoeven als representant van het Biedermeier stelt de auteur zich tot doel leven en werk van zijn hoofdpersoon in een breder cultuurhistorische context te plaatsen. Het standaardwerk van Friedrich Sengle over het Duitse Biedermeier heeft hem tot voorbeeld gestrekt. 'De beschrijvingen van Sengle zijn mutatis mutandis ook toepasbaar op het Nederlandse Biedermeier' schrijft hij. Was ideeëngeschiedenis maar zo eenvoudig! In een uiteenzetting over 'Weltschmerz, Schwermut und Zerrissenheit' vestigt Sengle juist de aandacht op de politieke onvrijheid zo kenmerkend voor de Restauratieperiode in Duitsland. Ook zij die zich liever afzijdig hadden gehouden werden door de politiek tot keuze gedwongen. Onrust en gejaagdheid bij de vooruitstrevenden, nerveuze rust bij de loyale geesten: spanningen en conflicten die kenmerkend waren voor de *Duitse* situatie. De 'Weltschmerz' bij zoveel letterkundigen uit deze periode interpreteert Sengle als klacht over een wereld die koud en anoniem geworden is en waarin de religie niet meer als voorheen zin en betekenis geeft. Dit is toch niet Van der Hoevens wereld? Wie een Nederlands filiaal van het Biedermeier wil stichten kan niet zonder meer Sengles conclusies tot de zijne maken.

R. de Ruig

H. Knippenberg, B. de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen: Sun, 1988, 222 blz., f29,50, ISBN 90 6168 286 X).

De eerste regels van dit boek gaan over de weemoed, waarmee de Duitse romanticus Ludwig Tieck (1773-1853) aan het einde van zijn leven terugkeek op de eenvoudige en vertrouwde wereld van zijn jeugd. De horizon had hij alsmaar wijder zien worden en als grijsaard treurde hij over de vervreemdende effecten van integratie en schaalvergroting, van eenwording en nivellering. Tiecks treurnis heeft Hans Knippenberg (Universiteit van Amsterdam) en Ben de Pater (Rijksuniversiteit Utrecht) geïnspireerd tot een speurtocht naar de effecten van deze moderniseringsverschijnselen op Nederland.